

گزارش کتاب (تعلیم و تربیت)

علامه شهید آیت الله مطهری (ره)

حجه الاسلام سید محمد رضا علامه‌الدین . حوزه علمیه اصفهان

*چکیده:

نویسنده در این مقاله کوشیده است نظرات علامه شهید آیت‌الله مطهری (ره) را در محدوده ی کتاب {تعلیم و تربیت در اسلام} بر اساس فن جذاب و کارآمد گزارش نویسی کتاب گزارش نماید. مقاله ی حاضر شامل دو بخش است، در بخش نخست، نگاهی گذرا به شخصیت و شأن تعلیمی و تربیتی علامه شهید آیت‌الله مطهری خواهیم داشت. اگر چه این بخش خود یکی از مراحل گزارش نویسی کتاب است. و در بخش دوم ساختار، شیوه ها و روش ها، ادبیات و اثرات و ارزش کتاب {تعلیم و تربیت در اسلام} مورد بررسی و دقت نظر قرار گرفته است. در این کتاب پرورش عقل، تربیت عقلانی انسان، پرورش استعدادهای روحی و فکری انسان، مسئله عادت، فعل اخلاقی، نظریات معیار گرایانه، بررسی نظریه نسبت اخلاق، پیوند عبادت با برنامه های تربیتی، انواع اخلاق در جامعه اسلامی، کرامت نفس در قرآن و حدیث، ریشه الهامات اخلاقی، مراتب وجودی انسان و عوامل تربیت شامل تقویت اراده، عبادت، محبت، حس حقیقت جوئی، مراقبه و محاسبه، تفکر، ازدواج، جهاد و کار و تلاش مطرح گردیده است .

*واژگان کلیدی : فن گزارش نویسی کتاب ، علامه شهید مطهری ، گزارش کتاب تعلیم و تربیت در اسلام

*مقدمه:

فن گزارش نویسی کتاب: گزارش نویسی کتاب فن جذاب، کارآمد و موثری است که به صورت علمی و هنجارمند می تواند ثمره ی مطالعات هدفمند برای کتاب شناسی، نقادی کتاب، کنفرانس و معرفی کارشناسانه کتاب و سرآغاز تحقیقات و پژوهش های مناسب با مقتضیات زمان باشد، گزارش نویسی کتاب بر حسب موقعیت ها و موضوعات گوناگون و بر حسب

نحوه ی تألیف کتاب و ضرورت های تألیف انجام می گیرد و در این گزارش ما به همه ی این عوامل توجه نموده ایم. گزارش نویسی کتاب دارای پنج مرحله است که به ترتیب عبارت است از شرح حال و آثار مؤلف، ساختار کتاب و گزارش محتوا، شیوه ها و روش های کتاب، ادبیات کتاب و ارزیابی کتاب لز حیث اثرات، واکنش ها، نظرات و ارزش گذاریها می باشد. در این مقاله، کتاب {تعلیم و تربیت در اسلام} اثر علامه شهید آیه الله مرتضی مطهری گزارش می شود و خواننده با مطالعه گزارش گام به گام شناخت مناسبی از کتاب را پیدا خواهد نمود.

* علامه شهید آیه الله مطهری:

استاد شهید مرتضی مطهری فرزند شیخ محمد حسین مطهری در ۱۳ بهمن ماه سال ۱۳۹۸ هجری شمسی در شهر فریمان (۷۵ کیلومتری مشهد مقدس) دیده به جهان گشود و در خانواده ای از اهل علم و تقوا که از انوار ایمان و تقوا و پاکی و درستی در آن پرتو افکنده بود تربیت شد. در سن ۵ سالگی به فراگیری قرآن کریم پرداخت پس از گذراندن تحصیلات ابتدائی در زادگاهش در سن سیزده سالگی در سال ۱۳۱۱ شمسی به حوزه علمیه مشهد عزیمت نمود و تحصیل مقدمات علوم دینی را آغاز کرد. در سال ۱۳۱۵ شمسی عازم حوزه علمیه قم گردید، اقامت در حوزه علمیه قم و کسب فیض از محضر اساتید بزرگ، موجب ارتقاء اندوخته های علمی و معنوی او گردید و شخصیت علمی و روحی ایشان شکل گرفت. تلمذ استاد مطهری نزد شخصیت هائی همچون آیه الله العظمی بروجردی، حضرت امام خمینی (ره) و علامه طباطبائی (ره) در تکوین شخصیت علمی و روحی ایشان تاثیر اساسی داشته است. ایشان افزون بر تحصیل دروس رسمی حوزه ها چون ادبیات، منطق، فقه و اصول با شوق تمام به فلسفه و علوم عقلی روی آورد و در سال ۱۳۲۹ به حوزه درس علامه کبیر آیه الله طباطبائی وارد شد. شایان ذکر است که استاد شهید آیه الله مرتضی مطهری مانوس با نهج البلاغه بود و این انس و بهره برداری را نتیجه شاگردی عالم ربانی مرحوم حاج میرزا علی آقا شیرازی (قدس سره) می دانست. ایشان در علوم اسلامی از قبیل تفسیر و فقه و اصول فقه و اصول دین و فلسفه شرق و شرح نهج البلاغه مجتهد و اهل نظر بود. از مشهورترین کتاب های استاد عدل الهی، انسان و سرنوشت، علل گرایش به مادگرایی، سیره ی نبوی (ص)، جاذبه و دافعه علی، سیری در نهج البلاغه، خدمات متقابل اسلام و ایران، نظام حقوق زن در اسلام و گفتار های معنوی است. مجموعه آثار ایشان به صورت موضوعی در ۱۵ جلد بزرگ تنظیم و انتشار یافته است. حضرت امام خمینی (ره) در ارتباط با شخصیت معنوی و تربیتی شهید مطهری فرموده اند: ((من در تربیت چنین فرزندی که با شعاع فروزان خود مردگان را حیات می بخشند و به ظلمت ها نور می افشانند، به اسلام بزرگ مربی انسان ها و امت اسلامی تبریک می گویم، مطهری که در طهارت روح و قوت ایمان و قدرت بیان کم نظیر بود. با قلمی روان و فکری توانا در تحلیل مسائل اسلامی و توضیح حقایق فلسفی با زبان مردم و بی قلق و اضطراب به تعلیم و تربیت جامعه پرداخت. آثار قلم و زبان او بی استثناء آموزنده و روانبخش است و مواعظ و نصایح او که از قلبی سرشار از ایمان و عقیدت نشأت می گرفت برای عارف و عامی سودمند و فرح زاست و آنچه از این استاد شهید باقی است با محتوای غنی خود مربی

و معلّم است))

※ چگونگی شکل گیری کتاب تعلیم و تربیت :

کتاب (تعلیم و تربیت در اسلام) مجموعه ای است مشتمل بر کلیه سخنرانی های موضوعی متفکر شهید آیه الله مطهری پیرامون تعلیم و تربیت در اسلام که از دو بخش تشکیل شده است. بخش اول سلسله سخنرانی های ایشان در جمع دبیران تعلیمات دینی و بخش دوم مجموعه بحث های تربیت اسلامی که در انجمن اسلامی پزشکان ایراد نموده اند. سیر تبیین و ارائه مباحث تعلیم و تربیت دینی به سال های ۱۳۵۱ و ۱۳۵۲ بازمی گردد. مجموعه این مباحث با ویرایش مناسب و با رعایت تقدّم و تأخّر موضوعی در کتاب تعلیم و تربیت در اسلام به رشته تحریر در آمده است .

※ شناسنامه کتاب (تعلیم و تربیت در اسلام) :

کتاب (تعلیم و تربیت در اسلام) با پردازش به موضوع تعلیم و تربیت، به تربیت، تربیت عقلانی، و نقش آن در رشد اخلاقی انسان ها و تربیت جسمانی و عوامل موثر در تربیت را مطرح ساخته است. این کتاب با عنوان فرعی (اسلام و آموزش و پرورش) بر اساس اطلاعات فهرست نویسی (فیپا) برای پنجاه هفتمین بار در قطع وزیری در ۵۰۰۰ نسخه توسط انتشارات صدرا و زیر نظر شورای نظارت بر نشر آثار استاد شهید آیه الله مطهری در سال ۱۳۸۶ به زیور طبع آراسته گردیده است. این کتاب با زبان فارسی و به صورت تک رنگ توسط مؤسسه چاپ فجر (حروفچینی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی) شده و در شعبات قم و تهران انتشارات صدرا برای استفاده مخاطبان عرضه گردیده است . مجموعه صفحات کتاب ۳۰۵ صفحه می باشد که به ترتیب ذیل می باشد:

فهرست موضوعی ← ۸ صفحه	فهرست آیات ← ۲ صفحه
مقدمه ← ۲ صفحه	فهرست احادیث ← ۳ صفحه
بخش اول کتاب ← ۱۶۵ صفحه	فهرست اشعار عربی و فارسی ← ۱ صفحه
بخش دوم کتاب ← ۱۱۷ صفحه	فهرست اسامی و اشخاص ← ۲ صفحه
	فهرست اسامی کتب و نشریات ← ۲ صفحه
	کتابنامه استاد ← ۲ صفحه

※ محتوای کتاب :

برای آشنایی با محتوای کتاب بایستی اهداف نویسنده، برداشت اصلی نویسنده از موضوع کتاب، ایده های اصلی نویسنده، مخاطبان کتاب و میزان پاسخگویی به مقتضیات و نیازهای زمان، عرصه و گستره ی کتاب و روائی، اعتبار، اتقان و استناد مطالب کتاب و منابع و مصادر کتاب روشن گردد.

※ اهداف نویسنده:

اهداف علامه شهید آیه الله مرتضی مطهری از تدوین کتاب تعلیم و تربیت در اسلام بدین ترتیب است :

- ۱ - تبیین صحیح اصول تعلیم و تربیت در اسلام و دعوت اسلام به تعلیم و تربیت
 - ۲ - روشن سازی نقش عقل و تفکر در پیشبرد اصول تعلیم و تربیت در جامعه اسلامی
 - ۳ - تبیین تربیت عقلانی و بررسی موانع و چالش های پیش روی تربیت عقلانی
 - ۴ - آگاهی بخشی برنامه ی اسلام در شکوفائی ، رشد و پرورش استعداد های تعلیمی و تربیتی
 - ۵ - نقادی نظرات علمای غربی در خصوص تعلیم و تربیت
 - ۶ - نقادی روش های تعلیمی و تربیتی در مکاتب مختلف
 - ۷ - روشن سازی نقش عبادت ، کرامت نفس و لذات معنوی با برنامه های تربیتی
 - ۸ - تبیین سیره ی انسان ساز و الگو بخش عترت طاهرین در تعلیم و تربیت اسلامی
 - ۹ - تعریف و تبیین عوامل موثر در تربیت انسان و روشن سازی حدود و نقش هر کدام .
- *برداشت اصلی نویسنده:

ایجاد انسان نمونه و کامل بر اساس مدل های الگویی قرآن مهمترین هدف نظام تعلیم و تربیت اسلامی است. همه مقررات اخلاقی و تمهیدات پرورشی اسلام و روشهای تعلیمی و تربیتی قرآن برای ساختن چنین انسانی است. برنامه ی تعلیمی و تربیتی اسلام از قبل مرحله تولد کودک و بعد از تولد تا نوجوانی و جوانی تا میانسالی و کهنولت ادامه داشته و احیاء قوه عقل و پرورش تفکر و تعقل انسان و سفارش او به توأم کردن عقل با علم و رها ساختن عقل از موانع نمردهی و پرداختن به عوامل موثر در تربیت عقلانی بوده و می باشد و اینگونه است که آشنائی و شناخت اصول تعلیم و تربیت اسلامی ضرورت می یابد.

*آییده های اصلی نویسنده:

نویسنده از آنجا که معتقد است یکی از مهمترین راه های تربیت انسان پرورش عقل و تفکر اوست و تفکر بدون تعلیم و تعلم امکان پذیر نیست و مایه ی اصلی تفکر، تعلیم و تعلم است و قرآن و عترت ما را دعوت به تعلیم ، تعلم، تفکر و تعقل نموده اند پس سیستم آموزشی و پرورشی قبل و جدید، حوزوی و غیر حوزوی آن بایستی قوه تجزیه و تحلیل، قوه تعقل و فکر کردن و اجتهاد و ابتکار و نوآوری را در معلم و مربی زنده، پدیدار و پرورش دهد و روش هایی همچون زیاد استاد دیدن و حافظه و ذهن را مملو از محفوظات نمودن فاقد این بایستگی بوده و لذا سیستم آموزشی و پرورشی که بر چنین روش هایی استوار است از حیث تربیتی ناکارآمد به حساب می آیند.

* دیگر اینکه سیستم تعلیم و تعلم باید احیاءگر عقل غربال گر و نقاد آخربین و همراه با علم باشد و به تعبیر قرآن وقتی سخنان افراد را استماع می کند قدرت تجزیه و تحلیل و نقادی داشته باشد و بتواند بهترین سخنان را انتخاب نماید و از آنها پیروی نماید.

* نکته دیگر آزاد سازی عقل از عادات اجتماعی و حکومت تلقینات محیط و عرف و نفوذ سنت ها می باشد . قرآن اساسش بر مذمت کسانی است که اسیر تقلید کورکورانه و پیروی از آباد و سنت های گذشته اند و عترت طاهرین بشدت افراد را از سنت گرائی جاهلانه و پیروی از حکومت عدد و اکثریت عوام پیرو خیال و گمان و تخمین و تاثیر پذیری از قضاوت بیماران فکری و اخلاقی و تلقینات مرموزانه تبلیغی پرهیز داده و روح حقیقت جوئی و تعقل

و تفکر عالمانه را در بین جامع احیاء نموده اند.

* ایده مطرح شده دیگر چگونگی تربیت و پرورش استعدادها است. ایشان معتقدند که تربیت باید تابع و پیرو فطرت، یعنی تابع و پیرو طبیعت و سرشت انسان باشد و استعدادهای روح و جسم انسان با جهت دهی تربیت عقلانی رشد و پرورش یابد. استعدادهای روحی را می توان استعداد های دینی، اخلاقی، عقلی، هنری و ذوقی و نوآوری و خلاقیت برشمرد.

* ایده دیگر (بحث عادت و اراده اخلاقی است) علامه شهید آیه الله مطهری برخلاف نظر روسو و کانت معتقد بودند که اراده اخلاقی انسان باید تابع عقل و ایمان باشد و عقل و ایمان از طبیعت و عادت آزاد باشد.

اهمیت دادن به عبادت بویژه نماز با برنامه های تربیتی (توجه به روح نماز، لباس نمازگزار، طهارت و نظافت بدن و لباس، روبه قبله ایستادن، تمرین ضبط نفس، تمرین وقت شناسی و سلامت جوئی برای خود و دیگران، توجه به نیت و نقش آن در عمل انسان) از جمله ایده های موثر تربیتی مطرح شده از سوی استاد می باشد.

* فرهنگ سازی برای مقابله برنامه دار با موانع حقیقت جوئی شامل تعبد جاهلان، تعصب ها، جمودگرایی ها، غرور ها و تکبر ها تقلید کورکورانه و عادات و تلقینات محیطی و عرفی و سنت ها و عادت های اجتماعی.

* ایده های دیگر: (افزایش قدرت تمیز دهی و تجزیه و تحلیل مخاطب)

- بایستی بین نفس پرستی بنام تن پروری با توجه ویژه به جسم بعنوان مرکب روح فرق گذاشت.

- بایستی بین عادات فعلی با عادات انفعالی فرق گذاشت و اسارات انسان را فقط در عادات انفعالی جستجو کرد.

- بایستی بین اخلاق و تربیت فرق گذاشت، فن اخلاق از قداست خاصی برخوردار بوده و اختصاص به انسان دارد ولی تربیت مطلق پرورش است و شامل حیوان و گیاه هم می شود

- بایستی بین اخلاق بدون دین و اخلاق دینی فرق گذاشت. اخلاق منهای دین پایه ای ندارد و این دین است که ضامن اجرای اخلاق است و تجربه نشان داده آنجا که دین از اخلاق جدا شد اخلاق خیلی عقب مانده است.

- بایستی بین اخلاق مطلق و نسبی فرق گذاشت چرا که اگر به اخلاق نسبی معتقد باشیم نمی توانیم اصول ثابت و یکنواخت برای تربیت پیشنهاد کنیم.

- بایستی بین اخلاق مطلق و نسبی با رفتار مطلق و نسبی فرق گذاشت. چرا که رفتار را باید نسبی دانست و به اعتبارات آن در موقعیت ها توجه داشت.

- بایستی بین جهاد با نفس با انحرافات اخلاقی و اجتماعی مثل پذیرش حقارت و اهانت به خود و عدم نظافت بدن و لباس، به اسلام عرفان و اخلاق اسلامی فرق گذاشت و هیچکدام از آنها را به حساب جهاد با نفس نگذاشت.

* مخاطبان کتاب:

علامه شهید مباحث تعلیم و تربیت در اسلام را در جمع دبیران تعلیمات دینی و در جمع

دبیران تعلیمات دینی و در جمع پزشکان متدین مطرح ساخته و سطح مطالب و شواهد و امثالی که استاد برای تفهیم مطالب بکار گرفته است مرتبط با قشر تحصیل کرده و آگاه از تعلیم و تربیت دینی و قرآنی است. لذا بهره گیری از مطالب کتاب برای دانش آموختگان مقطع لیسانس به بالا با گرایش تعلیم و تربیت دینی راحت تر و بهتر می باشد.

* میزان پاسخگویی به مقتضیات و نیازهای زمان:

از آنجا که متون علوم تربیتی، روان شناسی، جامعه شناسی و علوم اجتماعی مطرح در مراکز علمی اکثر آرز تراجم کتبی است که اصول و مبانی و شیوه ها و روش ها تعلیم و تربیت غربی را مطرح ساخته و دانشجویان ما بدون هیچ تجزیه و تحلیل صحیح آموخته های خود با مبانی تعلیم و تربیت اسلامی آن مطالب را بعنوان امور علمی پیگیر بوده اند، علامه شهید در حجتی عالمانه به منابع اصیل تعلیم و تربیت اسلامی دست به تولیدات علمی زده و با یک نوآوری و خلاقیت مجموعه مباحث تعلیم و تربیت در اسلام را با یک روحیه ی نقادانه مطرح و به ارتقاء کیفی سطح تطبیق و تجزیه مخاطبان در این موضوع پرداخته است.

* عرصه و گستره ی کتاب :

عرصه گستره ی کتاب تعلیم و تربیت در اسلام بعنوان یک پژوهش هدفمند و قابل تعمیم به کل جامعه ی جهانی است .

* اعتبار و اتقان مطالب کتاب :

اعتبار و اتقان مطالب کتاب با توجه به شخصیت علمی و تربیتی علامه شهید آیه الله مطهری از اهمیت و ویژگی های خاصی برخوردار است. روایتی، همخوانی و پیوستگی مطالب کتاب بگونه ای است که خواننده را با خود همراه می کند. بهره گیری از آیات قرآن کریم و متن نهج البلاغه و کتب روایتی و قوانین تربیتی و اخلاقی و نظرات اندیشمندان مسلمان و غیر مسلمان با نهایت دقت و ظرافت میزان اعتبار و اتقان مطالب و استدلال ها و شواهد کتاب را افزایش داده و به حد قابل قبول و مطلوبی رسانده است .

* منابع و مصادر کتاب :

منابع و مصادر کتاب تعلیم و تربیت در اسلام به سه گروه قابل تقسیم می باشد.

- ۱ - گروه اول: منابع و مصادر درجه اول اسلامی شامل (قرآن کریم، نهج البلاغه و روایات حضرات معصومین علیهم السلام)
- ۲ - گروه دوم: منابع و مصادر درجه دوم اسلامی شامل (کتب تفسیری، کتب تعلیم و تربیت دینی)
- ۳ - گروه سوم: منابع و مصادر درجه سوم اسلامی شامل (کتب و نظرات اندیشمندان معاصر و غیر معاصر غربی است).

